

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

ШЕВЕНКО АЛЛА МИКОЛАЇВНА

УДК [331.543:316.344.8]:373.5:159. 923.2

**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК
ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ**

Спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ).

Наукові керівники:

доктор психологічних наук, професор
Побірченко Неоніла Антонівна

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Павлик Наталія Василівна,
старший науковий співробітник відділу
психології праці Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України (м. Київ).

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент
Садова Мирослава Анатоліївна,
професор кафедри психології,
соціальної роботи та педагогіки
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського (м. Київ);

кандидат психологічних наук, доцент
Лукіячук Алла Миколаївна,
доцент кафедри педагогіки, психології та
менеджменту Білоцерківського інституту
неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України (м. Біла Церква).

Захист відбудеться «28» грудня 2021 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.ipood.com.ua та в бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розісланий «26» листопада 2021 р.
Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. М. Ігнатович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Реформування сучасної освіти передбачає набуття учнями ключових життєвих компетенцій. Вибір професії є однією з провідних потреб юнацького віку та відбувається за наявності основних психологічних новоутворень особистості на цьому етапі: особистісного, соціального та професійного самовизначення. В ідеалі цей вибір має здійснюватися самостійно, усвідомлено та виважено, з урахуванням знань старшокласників про власні психологічні особливості та потенційні можливості, орієнтуючись на сильні сторони своєї особистості та на потреби сучасного ринку праці.

Проблемою професійного самовизначення старшокласників займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Зокрема, Л. Гуцан, Д. Закатнов, Е. Зеєр, О. Ігнатович, О. Морін, З. Охріменко, М. Пряжников, Н. Сургунд, С. Чистякова надають перевагу усвідомленому професійному самовизначенню; на думку Є. Клімова, О. Онаць, Н. Побірченко, О. Сергеєнкової, Б. Федоришина процес професійного самовизначення потребує активізації самопізнання особистості; В. Кобченко, В. Синявський, Б. Федоришин наголошували на важливості дослідження індивідуально-типологічних особливостей старшокласників у виборі професії; О. Вітковська, Н. Гончарова, Є. Єгорова, О. Ігнатович, В. Панок вважають, що визначальним фактором професійного самовизначення старшокласників є профконсультація; А. Лукіяничук, С. Поліщук, Г. Резапкіна, М. Садова, Н. Сургунд, Г. Татаурова-Осика роблять акцент на відповідальності молодих людей за власний професійний вибір; Н. Бельська, І. Заєць, С. Карпіловська наголошують на доцільності ґрунтового та всебічного психодіагностичного обстеження старшокласників, з метою виявлення особистісних типологій та співвіднесення зі сферами майбутньої професійної діяльності.

Проблема розвитку особистості та її самосвідомості висвітлена у працях К. Абульханової-Славської, І. Беха, О. Бондарчук, Л. Виготського, В. Киричука, М. Марусинець, О. Мерзлякової, Н. Павлик, Е. Помиткіна, В. Рибалки, В. Століна, В. Турбан, І. Чеснокової. Положення педагогічної та вікової психології про закономірності психічного розвитку особистості у ранньому юнацькому віці знаходимо у працях Р. Бернса, Л. Божович, О. Власової, Л. Долинської, І. Кона, Г. Костюка, А. Мудрика, З. Огороднійчук, О. Онаць, С. Рубінштейна, О. Скрипченка, П. Чамати та інших дослідників.

Що ж стосується феномену «особистісне зростання», то існує значна кількість науковців, зокрема Л. Божович, Л. Братченко, І. Булах, У. Джемс, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, К. Хорні, у дослідженнях яких було відображено сутність цього питання. Д. Леонт'єв акцентував увагу на феномені самодетермінації особистості. С. Поліщук, О. Штепа та інші дослідники розглядали зазначений феномен як соціальну зрілість.

Проте, не дивлячись на значні напрацювання у дослідженні проблеми професійного самовизначення старшокласників, існують напрями, де недостатньо висвітлено дотичні, суміжні процеси, які мають вплив на якість професійного самовизначення старшокласників.

Психологічні характеристики старшого шкільного віку є оптимальними для процесу вибору майбутньої професії. Провідною діяльністю цього вікового періоду є навчально-професійна, а основним новоутворенням – самовизначення, потреба зайняти позицію дорослого, розуміння себе, свого місця та призначення в житті. Інтенсивно розвивається самосвідомість особистості як система поглядів на себе, починає складатись професійна самосвідомість «Я-професійне». Головною особливістю юнацького віку є перехід до дорослого життя та пов'язані з ним соціальне та професійне самовизначення, тому пошук шляхів і виявлення умов цілеспрямованого професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку є важливою психолого-педагогічною проблемою.

Далеко не завжди процес професійного самовизначення проходить послідовно та ефективно. Зазвичай переважають спонтанні рішення, під впливом певної ситуації робиться поспішний вибір, який не відповідає дійсним можливостям та очікуванням особистості. Помилки, які відбуваються в житті молоді людини, переосмислюються, набувають нового сенсу та видаються за бажаний результат за допомогою захисних психологічних механізмів. У такому разі переважає процес не зростання, а прилаштування до обставин, що склалися. Людина не виступає суб'єктом власної життєдіяльності, а є об'єктом тих умов, у яких вона випадково опинилася. Саме для вирішення цієї проблеми використовуються класичні та інноваційні форми роботи зі старшокласниками – факультативи, профорієнтаційні уроки, профорієнтаційні ігри та заняття, створення профорієнтаційного портфоліо, що в сукупності формує та наповнює профорієнтаційний простір.

Разом з тим, аналіз наукових праць показав відсутність системних досліджень щодо особливостей професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання. Це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження «Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Психолого-педагогічні технології відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю» РК № 0114U003164.

Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 1 від 05 січня 2015 року).

Мета роботи полягає у встановленні психологічних закономірностей впливу особливостей професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання та розробці на цій основі програми розвитку цілеспрямованого професійного самовизначення яке сприятиме особистісному зростанню в ранньому юнацькому віці.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми професійного самовизначення та особистісного зростання старшокласників.

2. Розробити та науково обґрунтувати модель цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання.

3. Дослідити рівні сформованості та психологічні умови цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, встановити психологічні закономірності впливу професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання.

4. Розробити та апробувати комплексну програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, що сприяє їх особистісному зростанню.

Об'єктом дослідження є процес особистісного зростання старшокласників.

Предметом є психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз наукових джерел з питань професійного самовизначення та особистісного зростання в ранньому юнацькому віці; аналіз праць з проблем теорії і практики профорієнтації; теоретичний аналіз психологічного змісту проблеми професійного самовизначення особистості та особистісного зростання старшокласників.

Емпіричні: спостереження, бесіда, методика виявлення суб'єктивної оцінки (самооцінки) професійної визначеності; методики дослідження особистості: цінностей і значимих сфер життя особистості, суб'єктивного сприймання проблеми професійного самовизначення, метод експертної оцінки; методи математичної статистики, використані для обробки отриманих даних.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні брали участь учні старших класів Спеціалізованої школи І-ІІІ ст. № 41 імені З.К.Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови Шевченківського району міста Києва, Академічного ліцею № 3 Обухівської міської ради Київської області, Черкаської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. № 28 ім. Т.Г.Шевченка Черкаської міської ради Черкаської області, Долинського ліцею «Інтелект» Долинської міської ради Івано-Франківської області. Всього у дослідженні брали участь 194 учні закладів загальної середньої освіти.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження зумовлені визначенням зв'язків між структурними компонентами цілеспрямованого

професійного самовизначення та структурними компонентами особистісного зростання старшокласників:

вперше:

- побудовано та обґрунтовано модель впливу цілеспрямованого професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників;
- доведено, що цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників впливає на їх особистісне зростання;
- визначено умови ефективності особистісного зростання старшокласників у процесі їх професійного самовизначення;
- удосконалено методи професійного самовизначення старшокласників.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- розроблено авторські анкети визначення рівнів сформованості компонентів професійного самовизначення та особистісного зростання старшокласників;
- розроблено комплексну навчально-розвивальну програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, що сприяє їх особистісному зростанню;
- розроблено профорієнтаційне портфоліо старшокласників;
- обґрунтовано методичні рекомендації для практичних психологів, соціальних педагогів, класних керівників щодо організації профорієнтаційного простору в закладах загальної середньої освіти.

Основні результати дослідження **впроваджено** в роботу практичного психолога Черкаської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. № 28 ім. Т. Г Шевченка Черкаської міської ради Черкаської області (довідка № 432/01-11 від 12.11.2020 року), Асоціації керівників шкіл України (довідка № 359 від 15.11.2020 року), Спеціалізованої школи І-ІІІ ст. № 41 імені З.К.Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови Шевченківського району міста Києва (довідка № 420 від 11.11.2021 року), Академічного ліцею № 3 Обухівської міської ради Київської області (довідка № 281 від 15.11.2021 року); Долинського ліцею «Інтелект» Долинської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 132 від. 18.11.2021 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження апробовано на науково-практичних масових заходах різного рівня, зокрема *міжнародних та всеукраїнських конференціях* й психолого-педагогічних читаннях: Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні засади профільного навчання та профорієнтаційної роботи: досвід, проблеми, перспективи» (м. Донецьк, 2010); XI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (м. Вінниця, 2012); Всеукраїнський форум «Кар'єра зі школи: вибір і планування», (м. Київ, 2018); XII Міжнародна науково-практична конференція «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал

держави», (м. Чорноморськ, 2019); Всеукраїнські психолого-педагогічні читання, присвячені пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Б. О. «Профорієнтація: стан і перспективи розвитку», (м. Київ, 2021); *семінарах*: методологічний семінар «Роль викладача у формуванні профорієнтаційного простору» (м. Кременчук, 2012); VI Всеукраїнський науково-практичний семінар «Професійна орієнтація: теорія і практика». (м. Київ, 2017); Всеукраїнський науково-практичний онлайн-семінар «Підтримка та супровід професійного самовизначення обдарованих учнів у сучасному інформаційно-освітньому просторі», (м. Київ, 2021); *вебінарах*: «Кар'єрний радник в ЗЗСО», (м. Київ, 2020); «Презентація модулів програми цілеспрямованого професійного самовизначення», (м. Київ, 2020); *круглих столах*: «Професійне самовизначення учнівської молоді: сучасні тенденції» (м. Київ, 2020); «Актуальні проблеми науково-методичного супроводу професійного самовизначення і професійного становлення учнівської молоді» (м. Київ, 2020); «Аспекти підготовки учнівської молоді до побудови майбутньої професійної кар'єри» (м. Київ, 2021).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 12 наукових працях, серед них: 3 статті у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Європейського Союзу (Чеська Республіка); 8 публікацій у збірниках наукових праць та матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською, англійською мовами, зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний опис дисертації складає 258 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 182 сторінках. Список використаних джерел налічує 312 найменувань. Робота містить 17 таблиць, 20 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну цінність роботи, описано форми її апробації та впровадження у практику, подано положення, що виносяться на захист, публікації та відомості про структуру дисертації.

У **першому розділі** – «**Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення старшокласників в аспекті їх особистісного зростання**» – здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення проблеми професійного самовизначення старшокласників, теоретичний аналіз наукових досліджень у вітчизняній та зарубіжній літературі щодо впливу професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання. Розкрито поняття «цілеспрямоване професійне самовизначення», «особистісне зростання», «профорієнтаційний простір», а також особливості

впливу професійного самовизначення на особистісне зростання. Визначено критерії, рівні професійного самовизначення старшокласників та умови, що сприяють професійному самовизначенню та особистісному зростанню.

Проблема вибору майбутньої професії учнями в закладах загальної середньої освіти потребує системного оновлення підходів та методів роботи. У практиці психологічної науки існує безліч трактувань поняття «самовизначення», «професійне самовизначення», «особистісне зростання». Поняття «самовизначення» розглядається як процес і результат вибору особистістю своєї позиції, мети, засобів самоіснування в конкретних обставинах життя, як основний механізм набуття і прояву людиною свободи. Самовизначення стає важливою складовою частиною життєво важливих рішень. Сутність цього процесу полягає в активному виявленні та ствердженні індивідуальної позиції особистості. Результатом самовизначення передбачається вихід людини на мету, напрями та способи активності, через цілеспрямованість самостійно реалізувати своє призначення.

Проблему професійного самовизначення найчастіше пов'язують з: визначенням індивідуальних особливостей старшокласників, їх потребами, інтересами, схильностями, цінностями (Г. Балл, І. Бех, О. Ігнатович, В. Кобченко, Г. Костюк, О. Морін, З. Охріменко, Н. Побірченко, В. Рибалка, О. Сергєєнкова; Б. Федоришин та ін.); відповідальним ставленням до власного майбутнього (А. Лукіяничук, Г. Резапкіна, М. Садова, Г. Татаурова-Осика та ін.); саморозвитком та самореалізацією (Л. Анциферова, Г. Балл, Є. Єгорова, Є. Клімов, І. Кон, А. Лукіяничук, О. Мерзлякова, Н. Побірченко, Е. Помиткін, Г. Резапкіна, В. Синявський, С. Чистякова Б. Федоришин та ін.).

Ми розуміємо поняття «самовизначення», як усвідомлений вибір позиції у життєвій ситуації, ставлення до чогось, активне відстоювання своєї точки зору. За визначенням Н. А. Побірченко «самовизначення», це процес прийняття життєво значимих рішень в різних сферах життєдіяльності людини. Безперечним є той факт, що центральним моментом самовизначення людини є здійснення життєвого вибору, який конкретизується у професії. Життєве самовизначення включає в себе соціальне самовизначення, особистісне самовизначення та професійне самовизначення. Тобто, професійне самовизначення є складовою життєвого самовизначення, воно пов'язане з реалізацією творчого і виконавчого потенціалу особистості у трудовій діяльності.

Поняття «професійне самовизначення» розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності. Цей факт свідчить про неперервність процесу професійного самовизначення, який триває упродовж життя і тим самим спонукає особистість до якісних змін, що відбуваються у ціннісно-смісловій, когнітивній, поведінковій та інших сферах.

Цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників, це складний, спеціально організований та багатоетапний процес, який

передбачає не лише вибір професії, а й тенденцію до зростання старшокласників в особистісному плані. Зазначений процес здійснюється завдяки самопізнанню, саморефлексії, комплексу особистісно-орієнтованих та інтерактивних методів роботи з учнями та сприяє якісним особистісним змінам та саморозвитку учнів. Цілеспрямоване професійне самовизначення ґрунтується на принципах науковості, системності, послідовності, інтеграції та свободи вибору. Воно здійснюється за умов застосування індивідуального підходу, що ґрунтується на врахуванні потреби ставлення до учня як до суб'єкта діяльності, врахування відмінностей індивідуально-типологічних рис, характеру, здібностей тощо. Однією з важливих умов цілеспрямованого професійного самовизначення учнів є залучення їх до активної самопізнавальної діяльності, оскільки самопізнання сприяє саморозвитку та самоактуалізації особистості. Самоактуалізована особистість прагне до найбільш повного виявлення, усвідомлення, розвитку та реалізації своїх особистісних можливостей. Необхідною умовою особистісного зростання є усвідомлення цінностей особистісного зростання, а саме: включення старшокласників у процес активних змін, їх готовність та здатність виходити із зони комфорту, опановувати нові поведінкові моделі та стратегії, робити свідомий вибір, брати на себе відповідальність за результати власної діяльності. До умов цілеспрямованого професійного самовизначення варто також віднести набуття навичок моделювання образу професійного «Я», проектування власного професійного майбутнього.

Готовність до цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників ми розглядали як інтегральну якість особистості, основу якої складає сукупність знань індивідуально-психологічних особливостей, цінностей та смислів до саморозвитку, намірів щодо відповідального планування та моделювання власного професійного майбутнього.

На основі теоретичного аналізу було розроблено модель вивчення впливу цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання (рис. 1). Компонентами професійного самовизначення виступають: когнітивно-рефлексивний, ціннісно-смісловий, поведінково-моделюючий. У процесі дослідження було визначено три рівні сформованості структурних компонентів цілеспрямованого професійного самовизначення: високий, середній та низький. Високий рівень розвитку когнітивно-рефлексивного компоненту передбачає залучення старшокласників до активного самопізнання, результатом якого є ґрунтовні знання власних індивідуально-типологічних особливостей, розуміння сильних сторін та способів їх вдалого використання, постійна зацікавленість тематикою вибору професії. Високий рівень розвитку ціннісно-сміслового компоненту засвідчує сформованість у старшокласників цінностей праці, цінностей особистісного та професійного зростання, наявність стійкого прагнення до самовдосконалення. Високий рівень розвитку поведінково-моделюючого компоненту передбачає усвідомлення старшокласниками

відповідальності за вибір майбутньої професії, здатність приймати обґрунтовані рішення, готовність до моделювання професійного «Я».

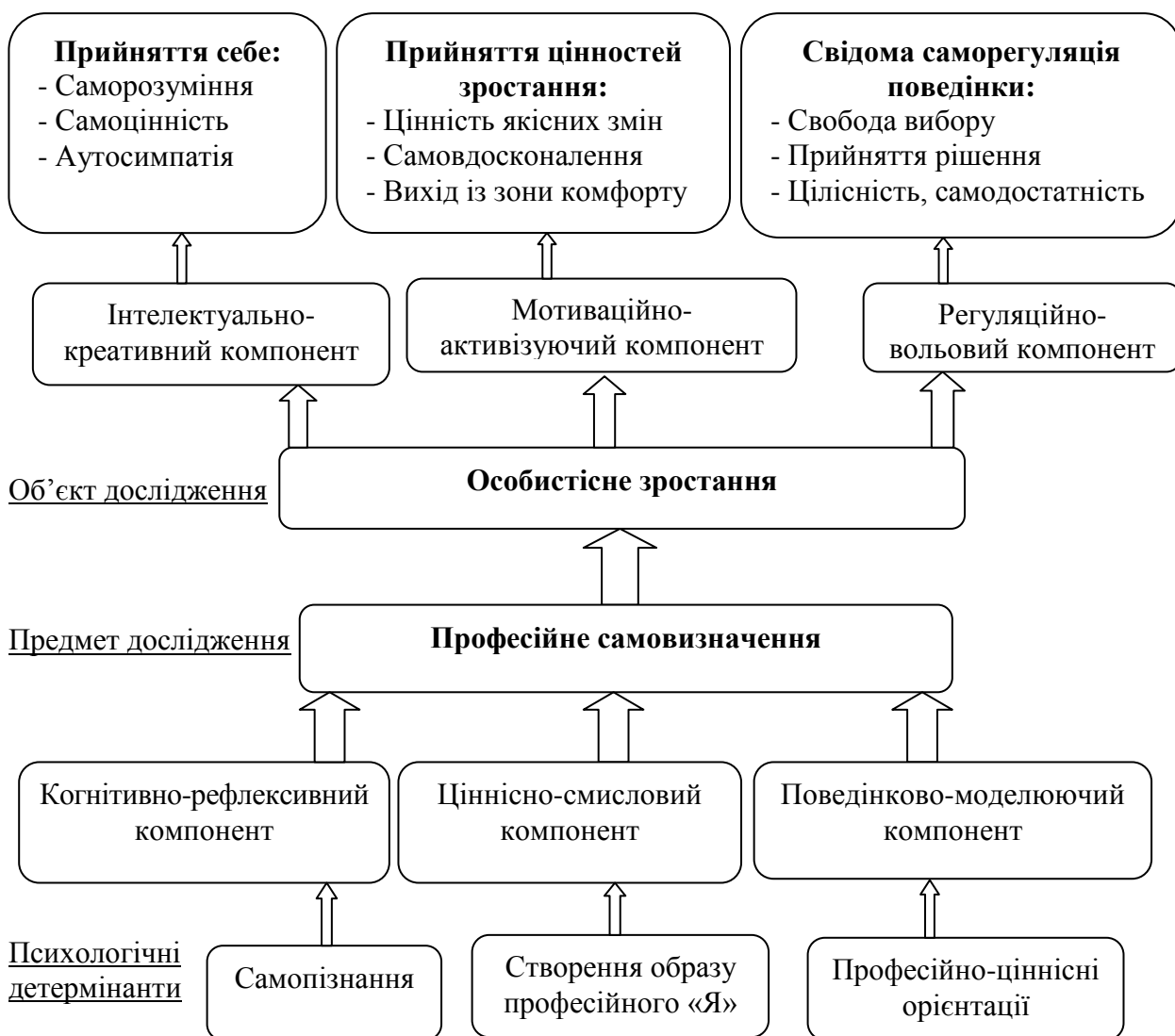

Рис. 1. Модель вивчення впливу цілеспрямованого професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників

Психологічними детермінантами розвитку компонентів цілеспрямованого професійного самовизначення виступають процеси самопізнання, формування професійно-ціннісних орієнтацій, створення образу професійного «Я». Вплив професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників відбувається за рахунок розвитку компонентів особистісного зростання: інтелектуально-креативного, критерієм сформованості якого є прийняття себе (показниками виступають саморозуміння, самоцінність, аутосимпатія); мотиваційно-активізуючого компоненту, критерієм сформованості якого є прийняття цінностей зростання (показниками виступають мотивація до змін, самовдосконалення, вихід із зони комфорту); регуляційно-вольового компоненту, який спирається на

критерій свідомої регуляції поведінки (показниками є свобода вибору, прийняття рішення, цілісність поведінки).

До методів розвитку професійного самовизначення віднесено метод самопізнання старшокласниками власних індивідуально-типологічних особливостей; метод діагностики та самодіагностики (спостереження, бесіда, анкетування, тестування учнів); метод моделювання професійного «Я» старшокласників; метод створення профорієнтаційного простору, у якому відбувається цілеспрямоване професійне самовизначення учнів.

У другому розділі «Експериментальне дослідження особливостей професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання» – представлено організаційні засади дослідження чинників впливу професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників, обґрунтовано результати дослідження розвитку кожного з компонентів професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання. Представлено результати дослідження рівнів сформованості компонентів професійного самовизначення та особистісного зростання старшокласників.

Констатувальний експеримент було проведено на базі спеціалізованої школи I-III ст. № 41 ім. З.К. Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови Шевченківського району м. Києва, Академічного ліцею № 3 Обухівської міської ради Київської області, Черкаської спеціалізованої школи I-III ст. № 28 ім. Т. Г Шевченка Черкаської міської ради Черкаської області, Долинського ліцею «Інтелект» Долинської міської ради Івано-Франківської області. Загальна кількість респондентів становила 194 учні 9-11 класів (віком 15-17 років).

Виходячи з теоретичного аналізу, розроблено емпіричну модель професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання (табл. 1).

Таблиця 1

Емпірична модель дослідження професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання

Психол. феномен	Компоненти	Критерії	Дихотомічні шкали (показники)	Психодіагностичні методики
Професійне самовизначення	Когнітивно-рефлексивний компонент	Самопізнання	<i>Знання особистісних особливостей та їх співвіднесення з вимогами майбутньої професії (знання себе – незнання себе)</i>	-Методика «Готовність до саморозвитку», авт. В. Павлов, шкала «Хочу знати себе».
			<i>Самоставлення (позитивне самоставлення – негативне самоставлення)</i>	-Анкета виявлення рівнів сформованості професійного самовизначення старшокласників (I блок питань), авт. А. Шевенко.
			<i>Ставлення до професійного майбутнього (зацікавленість у виборі – незацікавленість у виборі)</i>	-Тест-опитувальник САМОАЛ, авт. О. Лазукін, шкали: «Потреба у пізнанні», «Погляд на природу людини», «Саморозуміння», «Спонтанність».

	Ціннісно-смисловий компонент	Професійно-ціннісні орієнтації	Цінність праці (праця, це цінність – працюють невдахи)	-Анкета для старшокласників «Мої міркування щодо професійного майбутнього», авт. Н. Побірченко. -Анкета виявлення рівнів сформованості професійного самовизначення старшокласників (II блок питань), авт. А. Шевенко. -Готовність до саморозвитку, авт. В. Павлов, шкала «Можу змінюватись». -Тест «Сенсожиттєві орієнтації» СЖО, адапт. Д. Леонт'єв, шкали: «Цілі в житті», «Задоволеність життям».		
			Цінності самовдосконалення (цінність якісних змін – ігнорування якісних змін)			
			Досягнення (цінність досягнень – знецінення досягнень)			
	Поведінково-модельючий компонент	Створення образу професійного «Я»	Професійні уподобання (власні професійні уподобання – нав'язані професійні уподобання)		-Експрес анкета визначення інтересів старшокласників, авт. Н. Побірченко. -Диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО), Є. Клімов -Анкета для батьків «Що Вам відомо про професійне майбутнє Вашої дитини?», авт. А. Шевенко. -Методика «Якорі кар'єри», авт. Е. Шейн. -Анкета виявлення рівнів сформованості професійного самовизначення (III блок питань), авт. А. Шевенко.	
			Кар'єрні стратегії (побудова кар'єри – відсутність кар'єрних стратегій)			
			Усвідомлений вибір (свідомий вибір – випадковий вибір)			
Особистісне зростання	Інтелектуально-креативний компонент	Прийняття себе	Саморозуміння (довіра до себе – недовіра до себе)	- Анкета виявлення рівнів сформованості особистісного зростання (I блок питань), авт. А. Шевенко. -Тест-опитувальник САМОАЛ, авт. О. Лазукін, шкали «Саморозуміння», «Аутосимпатія», «Спонтанність», «Креативність».		
			Самоцінність (самоцінність – самознецінення)			
			Аутосимпатія (прийняття себе – відторгнення себе)			
	Мотиваційно-активізуючий компонент	Цінність особистісного зростання	Мотивація до змін (зростання як цінність – спокій як цінність)		-Готовність до саморозвитку, авт. В. Павлов. -САМОАЛ авт. О. Лазукін, шкала «Шкала цінностей», «Потреба у пізнанні». -Тест «Сенсожиттєві орієнтації» СЖО, адапт. Д. Леонт'єв - Анкета виявлення рівнів сформованості особистісного зростання (II блок питань), авт. А. Шевенко.	
			Набуття сенсів неперервного розвитку (сенса у розвитку – сенса сталого перебування/відсутність сенсів)			
			Вихід із зони комфорту (здатність виходити із зони комфорту – нездатність виходити із зони комфорту)			
	Регуляційно-вольовий компонент	Свідома саморегуляція поведінки	Ставлення до майбутнього (відповідальне ставлення – безвідповідальне ставлення до майбутнього)			-Визначення рівня відповідальності, авт. Г. Резапкіна. -Тест-опитувальник САМОАЛ, авт. О. Лазукін, шкали: «Орієнтація в часі», «Автономність», «Гнучкість у спілкуванні». -Проективна методика «Часові кола», авт. Н. Побірченко - Анкета виявлення рівнів сформованості особистісного зростання (III блок питань), авт. А. Шевенко. -Тест-опитувальник суб'єктивної локалізації контролю (СЛК), авт. С. Пантелєєв, В. Столін.
			Свідомий вибір (прийняття відповідальності на себе – звинувачення інших)			
			Цілісність поведінки, самодостатність (природність поведінки – штучність поведінки)			

Емпіричне дослідження включало в себе два етапи, перший з яких спрямований на виявлення кількісних та якісних показників сформованості структурних компонентів професійного самовизначення у старшокласників,

другий – встановлення кореляційних зв'язків між показниками сформованості компонентів професійного самовизначення та компонентів особистісного зростання старшокласників.

Відсотковий розподіл показників рівнів сформованості професійного самовизначення старшокласників за компонентами представлено на рис. 2.

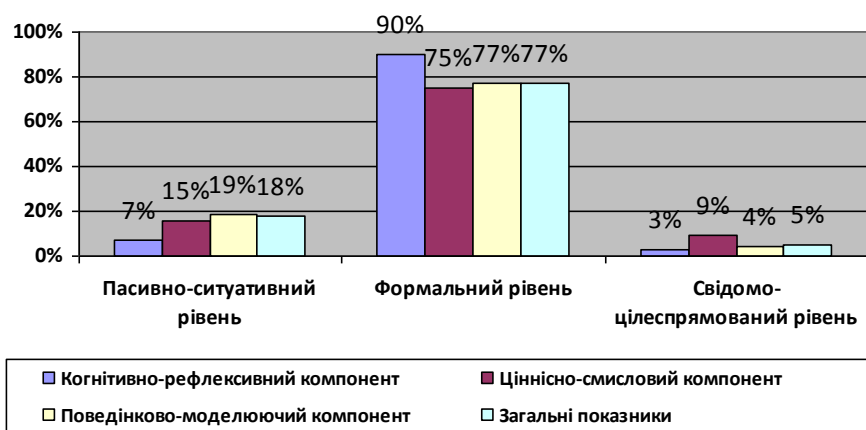

Рис. 2. Рівні сформованості професійного самовизначення старшокласників (констатувальний етап)

Дослідження показало, що для більшості учнів (77,32%) рівень професійного самовизначення відповідає формальному та має середні показники. Низький показник готовності до професійного самовизначення мають 17,53% старшокласників, це відповідає пасивно-ситуативному рівню, високий показник мають лише 5,15%. Отже, зважаючи на недостатній рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення необхідна розробка та впровадження комплексної навчально-розвивальної програми цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників.

Відсотковий розподіл показників рівнів особистісного зростання старшокласників за компонентами представлено на рис. 3. Маємо зазначити, що високий рівень сформованості мають 12,37% старшокласників, середній 80,41%, низький 7,22%.

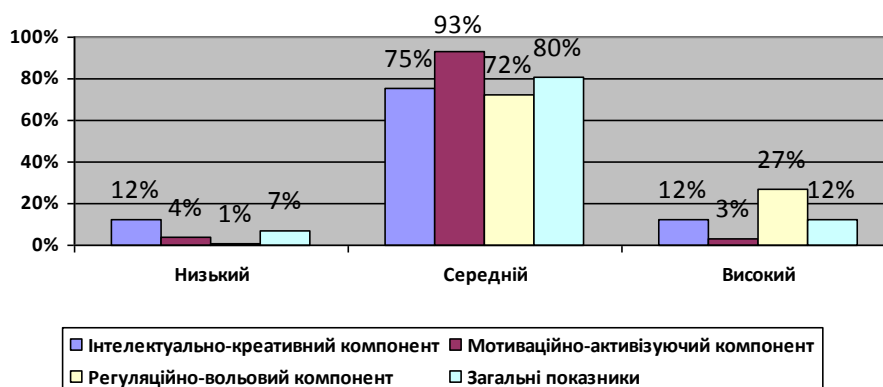

Рис. 3. Рівні сформованості особистісного зростання старшокласників (констатувальний етап)

Зазначимо, що переважна кількість учнів мають усереднені показники й потребують психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. З огляду на те, що лише 3,09% учнів мають свідомо-цілеспрямований рівень сформованості когнітивно-рефлексивного компоненту професійного самовизначення, варто спрямувати увагу на активізацію самопізнання старшокласників. Такий вплив доцільно здійснювати через спеціально організовані профорієнтаційні заняття, на яких в учнів буде можливість детально розібратися у собі, зрозуміти власні ресурси, навчитися їх правильно використовувати у майбутній професійній діяльності.

Для встановлення психологічних закономірностей впливу особливостей професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників було проведено кореляційний аналіз. За результатами кореляційного аналізу видно, що загальний показник професійного самовизначення має виражений позитивний кореляційний зв'язок на рівні *психологічних закономірностей* з загальним показником особистісного зростання ($r=0,63$; $p \leq 0,01$), зокрема з інтелектуально-креативним компонентом особистісного зростання ($r=0,72$; $p \leq 0,01$), а також з саморозумінням ($r=0,76$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що обираючи професію старшокласники краще виявляють та усвідомлюють свої особливості, вільні від психологічних захистів, чутливі до своїх потреб та адекватно приймають себе. На *помірному* рівні спостерігається кореляція загального показника професійного самовизначення з регуляційно-вольовим компонентом особистісного зростання ($r=0,47$; $p \leq 0,01$), з аутосимпатією ($r=0,57$; $p \leq 0,01$); автономністю ($r=0,52$; $p \leq 0,01$); мотиваційно-активізуючим компонентом особистісного зростання ($r=0,41$; $p \leq 0,01$); гнучкістю у спілкуванні ($r=0,41$; $p \leq 0,01$); творчістю ($r=0,40$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про вплив професійного самовизначення на свідому регуляцію поведінки старшокласників через позитивну «Я-концепцію», що забезпечує адекватну самооцінку особистості та позитивну, осмислену, відповідальну свободу. *Незначні* кореляційні зв'язки загального показника професійного самовизначення з потребою у пізнанні ($r=0,35$; $p \leq 0,01$); орієнтацією в часі та спонтанністю ($r=0,34$; $p \leq 0,01$).

Когнітивно-рефлексивний компонент професійного самовизначення має високий позитивний кореляційний зв'язок з інтелектуально-креативним компонентом особистісного зростання ($r=0,69$; $p \leq 0,01$); з саморозумінням ($r=0,76$; $p \leq 0,01$). На *помірному* рівні спостерігається кореляція з загальним показником особистісного зростання ($r=0,56$; $p \leq 0,01$); з аутосимпатією ($r=0,54$; $p \leq 0,01$); автономією ($r=0,51$; $p \leq 0,01$); регуляційно-вольовим компонентом особистісного зростання ($r=0,41$; $p \leq 0,01$); з гнучкістю у спілкуванні ($r=0,42$; $p \leq 0,01$); творчістю ($r=0,40$; $p \leq 0,01$). *Незначні* кореляційні зв'язки когнітивно-рефлексивного компоненту існують з орієнтацією в часі ($r=0,34$; $p \leq 0,01$); спонтанністю ($r=0,33$; $p \leq 0,01$).

Ціннісно-смісловий компонент професійного самовизначення має позитивний кореляційний зв'язок на рівні *психологічних закономірностей* з інтелектуально-креативним компонентом особистісного зростання ($r=0,69$; $p \leq 0,01$); з загальним показником особистісного зростання ($r=0,61$; $p \leq 0,01$); з саморозумінням ($r=0,70$; $p \leq 0,01$). На *помірному* рівні спостерігається кореляція з регуляційно-вольовим компонентом особистісного зростання ($r=0,45$; $p \leq 0,01$), аутосимпатією ($r=0,52$; $p \leq 0,01$); автономністю ($r=0,49$; $p \leq 0,01$); мотиваційно-активізуючим компонентом ($r=0,43$; $p \leq 0,01$); творчістю ($r=0,41$; $p \leq 0,01$); гнучкістю у спілкуванні ($r=0,40$; $p \leq 0,01$). *Незначні* кореляційні зв'язки існують з потребою у пізнанні та орієнтацією в часі ($r=0,37$; $p \leq 0,01$); усвідомленістю цілей в житті ($r=0,34$; $p \leq 0,01$).

Поведінково-моделюючий компонент професійного самовизначення має позитивний кореляційний зв'язок на рівні *психологічних закономірностей* з інтелектуально-креативним компонентом особистісного зростання ($r=0,71$; $p \leq 0,01$); з загальним показником особистісного зростання ($r=0,62$; $p \leq 0,01$); з саморозумінням ($r=0,79$; $p \leq 0,01$). На *помірному* рівні спостерігається кореляція з регуляційно-вольовим компонентом особистісного зростання ($r=0,45$; $p \leq 0,01$), з аутосимпатією ($r=0,59$; $p \leq 0,01$); автономністю ($r=0,53$; $p \leq 0,01$); мотиваційно-активізуючим компонентом ($r=0,42$; $p \leq 0,01$). *Незначні* кореляційні зв'язки існують з гнучкістю у спілкуванні ($r=0,38$; $p \leq 0,01$); творчістю ($r=0,36$; $p \leq 0,01$); потребою у пізнанні ($r=0,34$; $p \leq 0,01$); спонтанністю ($r=0,33$; $p \leq 0,01$).

Отже, професійне самовизначення є чинником особистісного зростання що вказують кореляційні зв'язки загальних показників професійного самовизначення й особистісного зростання, а також виражені кореляції між структурними компонентами цих процесів. Спостерігається виражений позитивний кореляційний зв'язок професійного самовизначення з показником особистісного зростання – саморозуміння ($r=0,76$; $p \leq 0,01$).

На основі статистичного аналізу даних було визначено наступні психологічні закономірності:

1. Чим вищий рівень здатності старшокласників до цілеспрямованого професійного самовизначення, тим вищий рівень їх особистісного зростання ($r=0,63$; $p \leq 0,01$). Чим менше виражена здатність старшокласників до цілеспрямованого професійного самовизначення, тим нижче рівень їх особистісного зростання.

2. Не існує статистично достовірного зв'язку між професійним спрямуванням старшокласників і їх особистісним зростанням. Тобто, будь-яка професійна спрямованість може супроводжуватися наявністю особистісного зростання, так і його відсутністю.

3. Дослідження показало, що у сучасних старшокласників у процесі особистісного зростання привалює регулятивно-вольовий компонент, а саме здатність до самостійного вибору. Це означає, що учні начебто самостійні у

здійсненні життєвих виборів. Проте, якість їх самостійних виборів, важливих рішень не підкріплюється достатньою усвідомленістю та ціннісним ставленням, а керується переважно бажанням бути автономними.

У третьому розділі **«Психологічне забезпечення цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання»** – визначено психологічні умови активізації процесу професійного самовизначення як чинника особистісного зростання; розроблено та обґрунтовано комплексну навчально-розвивальну програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників; обґрунтовано й описано формувальний експеримент; проаналізовано результати ефективності впровадження комплексної навчально-розвивальної програми на етапі формувального експерименту; розроблено та представлено методичні рекомендації для практичних психологів, соціальних педагогів, класних керівників щодо впровадження комплексної навчально-розвивальної програми цілеспрямованого професійного самовизначення у закладах загальної середньої освіти.

Визначені психологічні умови цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників розподілено на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх умов належить розвиток всіх структурних компонентів професійного самовизначення старшокласників. До зовнішніх: створення профорієнтаційного простору, психолого-педагогічний супровід старшокласників у процесі професійного самовизначення, налагодження суб'єкт-суб'єктних стосунків між практичним психологом та учнями, підтримка батьків.

На підставі аналізу результатів констатувального експерименту було розроблено комплексну навчально-розвивальну програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників. Мета програми полягає у створенні профорієнтаційного простору для цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання.

Розроблена та апробована комплексна навчально-розвивальна програма цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників, що реалізована у форматі профорієнтаційних занять, вміщує 10 модулів по два заняття в кожному. Кожен модуль має три блоки: теоретичний, практичний та прогностичний. Теоретичний блок спрямований на подання матеріалу у компактній формі, тоді як практичний блок поділяється на діагностичну частину та частину з тренінговими вправами, психологічними інструментами. Прогностичний блок програми складається із завдань, опрацювання яких сприяє розвитку компетентностей планування та моделювання професійного майбутнього. Особливої уваги заслуговують сучасні психологічні інструменти самоаналізу та саморозвитку особистості, які використовуються у процесі роботи з модулями програми, зокрема, визначення цілей у відповідності до SMART-стандартів; використання коучингових запитань для активізації внутрішніх ресурсів особистості;

SWOT-аналіз власної діяльності тощо. У процесі роботи з модулями комплексної навчально-розвивальної програми старшокласники напрацьовують файли до власного профорієнтаційного портфолію.

Комплексна навчально-розвивальна програма забезпечує проходження діагностико-планувального, корекційно-розвивального, аналітико-формульовального та прогностично-моделюючого етапів професійного самовизначення старшокласників. Це сприяє отриманню запланованого результату сформованості навичок, компетенцій вибору професії, досягненню цілей через усвідомлення старшокласниками ресурсних сторін, виявленню потенційних можливостей у професійному самовизначенні, опрацюванню алгоритму професійного самовизначення, аналізу та самоаналізу результатів психодіагностичного обстеження, моделюванню професійного шляху, розробці стратегії входження у професію та проектуванню подальшого кар'єрного зростання.

Формувальний експеримент проводився протягом двох років за участю 97 учнів старших класів спеціалізованої школи I-III ст. № 41 ім. З. К. Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови Шевченківського району м. Києва. Комплексна навчально-розвивальна програма включала теоретичний, практичний, прогностичний блоки, а також завдання діагностичного, розвивального та формульовального характеру.

Для доведення ефективності програми показники до та після було оброблено за допомогою парних вибірок за t-критерієм Стьюдента (табл. 2).

Таблиця 2

Достовірні зміни показників особистісного зростання за t-критерієм Стьюдента до і після формульовального експерименту (експериментальна та контрольна групи)

Показники особистісного зростання	Експериментальна група, n – 50				Контрольна група, n – 47			
	Серед не	Стд. відхил	t-крит. Ст.	P	Серед не	Стд. відхил	t-крит. Ст.	P
інтернальні альтернативи	-3,660	2,096	-12,349	0,000	-4,766	3,157	-10,350	0,000
екстернальні альтернативи	3,660	2,096	12,349	0,000	4,766	3,157	10,350	0,000
усвідомленість цілей у житті	-1,136	1,139	-7,054	0,000	-0,426	0,704	-4,141	0,000
цікавість до життя	-1,260	0,966	-9,222	0,000	-0,283	0,729	-2,661	0,011
задоволеність від самореалізації	-0,358	0,604	-4,190	0,000	-0,362	0,775	-3,198	0,003
Я господар життя	-1,072	1,787	-4,241	0,000	-0,491	0,906	-3,717	0,001
управління життям	-1,152	0,964	-8,451	0,000	-0,570	0,644	-6,070	0,000
загальний показник	-1,118	0,841	-9,400	0,000	-0,328	0,525	-4,280	0,000
орієнтація в часі	-1,830	1,018	-12,708	0,000	-0,511	0,784	-4,468	0,000
цінності	-1,560	1,215	-9,080	0,000	-0,468	0,905	-3,545	0,001
віра в людей	-1,140	1,340	-6,014	0,000	-0,660	1,456	-3,105	0,003
потреба у пізнанні	-1,442	1,246	-8,185	0,000	-0,191	0,805	-1,632	0,110
творчість	-0,360	0,875	-2,909	0,005	-0,021	0,146	-1,000	0,323
автономність	-1,560	1,387	-7,951	0,000	-0,255	1,170	-1,496	0,141
спонтанність	-1,460	1,232	-8,377	0,000	-0,064	0,791	-0,553	0,583

саморозуміння	-2,210	1,011	-15,463	0,000	-0,191	0,506	-2,595	0,013
аутосимпатія	-1,770	1,130	-11,073	0,000	-0,021	0,821	-0,178	0,860
контактність	-0,740	0,916	-5,712	0,000	-0,128	0,526	-1,663	0,103
гнучкість у спілкуванні	-0,480	0,979	-3,466	0,001	0,000	0,313	0,000	1,000
рівень внутрішньої свободи	-4,200	2,373	-12,513	0,000	-7,872	3,436	-15,705	0,000
когнітивно-рефлексивний компонент	-4,280	1,863	-16,244	0,000	-1,404	1,245	-7,732	0,000
ціннісно-смысловий компонент	-3,840	1,517	-17,903	0,000	-1,362	0,870	-10,725	0,000
поведінково-моделюючий компонент	-2,300	1,432	-11,356	0,000	-0,298	0,548	-3,724	0,001
<i>Загальний показник за компонентами о/з</i>	-10,360	4,060	-18,045	0,000	-3,085	1,898	-11,145	0,000

Статистична обробка показала, що в експериментальній групі відбулося достовірне зростання усіх показників $p \leq 0,01$. Натомість в контрольній групі значущих змін показників (потреба у пізнанні, автономність, саморозуміння) не відбулося $p \geq 0,05$, що свідчить про ефективність та доцільність застосування програми для цілеспрямованого професійного самовизначення як чинника особистісного зростання старшокласників.

У розроблених методичних рекомендаціях для практичних психологів, соціальних педагогів, класних керівників, педагогічних працівників ЗЗСО подано інформацію щодо пошуку та використання профінформаційного контенту; правил роботи з кейсом профдіагностичного інструментарію; опрацювання психологічних вправ та інструментів; роботи над файлами профорієнтаційного портфолію; створення профорієнтаційного простору в ЗЗСО.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Теоретичний аналіз дослідження науково-психологічних джерел показав, що професійне самовизначення – це довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її індивідуально-психологічних можливостей та потреб ринку праці. Професійне самовизначення старшокласників має три *рівні сформованості* (пасивно-ситуативне, формальне, свідомо-цілеспрямоване).

За результатами теоретичного аналізу було встановлено психологічні умови розвитку здатності до професійного самовизначення старшокласників: створення профорієнтаційного простору, психолого-педагогічний супровід старшокласників, суб'єкт-суб'єктні стосунки, активна самопізнавальна діяльність.

Особистісне зростання – це активний процес становлення, у якому особистість бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях.

Цілеспрямоване професійне самовизначення старшокласників у зовнішньому плані відбувається як низка заходів щодо оптимізації процесу вибору професії, у внутрішньому плані – це вибір через усвідомлення власних індивідуально-типологічних особливостей, здатність спиратися на власні психологічні ресурси, врахування актуальних та потенційних можливостей, чітких уявлень про інтереси, здібності та уподобання. Як наслідок, погляди на вибір професії стають реалістичними, підвищується відповідальність за результат професійного самовизначення, поглиблюється самоприйняття себе як суб'єкта майбутньої діяльності. Отже, процес професійного самовизначення, набуваючи цілеспрямованого характеру, виступає чинником особистісного зростання.

2. Розроблена та науково обґрунтована модель цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників має такі компоненти: когнітивно-рефлексивний, ціннісно-смысловий, поведінково-моделюючий. Психологічними детермінантами розвитку цілеспрямованого професійного самовизначення, що впливають на особистісне зростання старшокласників, виступають процеси самопізнання, формування професійно-ціннісних орієнтацій та створення образу професійного «Я». Частина моделі, що представляє особистісне зростання старшокласників складається з наступних компонентів: інтелектуально-креативного, (критерій – прийняття себе; показники: саморозуміння, самоцінність, аутосимпатія); мотиваційно-активізуючого компоненту (критерій – прийняття цінностей зростання; показники: мотивація до змін, самовдосконалення, вихід із зони комфорту); регуляційно-вольового компоненту (критерій – свідомо регуляція поведінки; показники: свобода вибору, прийняття рішення, цілісність поведінки).

3. Переважна кількість учнів (77,32%) знаходиться на формальному рівні професійного самовизначення та пасивно-ситуативному (17,53%). Ці учні потребують психолого-педагогічного супроводу щодо вибору майбутньої професії. Найбільшої уваги потребує розвиток когнітивно-рефлексивного компоненту професійного самовизначення через активізацію самопізнання старшокласників (високий показник мають лише 3,09% учнів).

Встановлено психологічні закономірності впливу професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання, а саме: 1. Чим вищий рівень здатності старшокласників до цілеспрямованого професійного самовизначення, тим вищий рівень їх особистісного зростання. Чим менше виражена здатність старшокласників до цілеспрямованого професійного самовизначення, тим повільніше відбувається їх особистісне зростання. 2. Не існує статистично достовірного зв'язку між професійним спрямуванням старшокласників і їх особистісним зростанням. 3. За результатами дослідження з'ясовано, що у сучасних старшокласників у процесі особистісного зростання привалює регулятивно-вольовий компонент. Проте, якість самостійних виборів та рішень старшокласників не підкріплюється достатньою усвідомленістю та ціннісним ставленням до них.

4. Комплексна навчально-розвивальна програма сприяє розкриттю актуальних та розвитку потенційних можливостей старшокласників, шляхом самопізнання активізує саморозуміння та прийняття себе, забезпечує формування реалістичних поглядів на вибір професії, сприяє підвищенню рівня відповідальності за результати професійного самовизначення та здатність робити свідомий вибір, проектування образу професійного «Я» створює умови для навичок планування, проектування та моделювання професійних планів та перспектив. Апробація програми засвідчила її ефективність і доцільність щодо професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у впровадженні комплексної навчально-розвивальної програми цілеспрямованого професійного самовизначення та психолого-педагогічного супроводу цього процесу, що буде активізувати особистісне зацікавлення старшокласників у цілеспрямованому професійному самовизначенні. Проведення занять комплексної навчально-розвивальної програми, робота старшокласників над файлами профорієнтаційного портфоліо, створення профорієнтаційного простору підтримують ідею Нової української школи у наскрізній профорієнтації в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ *Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:*

1. Шевенко, А. М. (2021). Особистісне зростання: критерії сформованості у старшокласників. *Наукові перспективи*. Випуск 10 (16). с. 438-446. ISSN (print) 2708-7530 (**Індексується у Index Copernicus**)

2. Шевенко, А. М. (2021). Комплексна навчально-розвивальна програма цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників. *Перспективи та інновації науки* Випуск 3 (3). с.340-355 ISSN 2786-4952 Online (**Індексується у Index Copernicus**) [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3\(3\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3(3))

3. Шевенко, А. М. (2021). Професійне самовизначення старшокласників як цілеспрямований процес. *Психологічний часопис* Випуск 7. №.8 (52) с. 72-81. ISSN 2414-004X Online (**Індексується у Index Copernicus**) <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/issue/current>

4. Шевенко, А. М. (2021). Вплив професійного самовизначення на особистісне зростання старшокласників. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал Věda a perspektivy, série Psychologie* №2 (2), 182-192. Praha, České republika: Mezinárodní Ekonomický Institut, Praha. SSN 2695-1592 (Online) (**Індексується у Index Copernicus**) [https://doi.org/10.52058/2695-1584-2021-2\(2\)](https://doi.org/10.52058/2695-1584-2021-2(2))

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

5. Шевенко, А. М. (2010). Життєва позиція як потенціал особистісного зростання старшокласників. *Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти. Тези доповідей філософсько-методологічного семінару, м. Київ, 17 травня* (с. 70-72). Київ: LAT & K.

6. Шевенко, А. М. (2011). Особливості особистісного зростання учнівської молоді в умовах профорієнтаційної роботи. *Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада* (Ч. 1. с. 309-317). Київ: ІПК ДСЗУ.

7. Шевенко, А. М. (2012). Роль шкільної психолого-педагогічної служби у профорієнтаційній роботі з обдарованими дітьми. *Формування компетентностей обдарованої особистості в системі освіти: матеріали науково-практичної конференції, м. Севастополь, 6-7 липня* (Книга 1. с. 255-231). Київ: Інститут обдарованої дитини.

8. Шевенко, А. М. (2012) Вплив педагогічної дії вчитель – учень на професійне самовизначення старшокласників. *Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії: збірник наукових праць* (Ч. 1. с. 416-424). Харків: НТУ «ХП».

9. Шевенко, А.М. (2020). Кар'єрний радник в школі: реалії та перспективи. *«Профорієнтація: стан і перспективи розвитку»* Збірник матеріалів X ювілейних Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті Бориса Олексійовича Федоришина. (с. 127-130). Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. <http://ipood.com.ua/e-library/programi-i-zbirniki-materialiv/proforntacya-stan--perspektivi-rozvitku-zbirnik-materialiv-2020/>

10. Шевенко, А.М. (2021). Суперечності сучасної профорієнтації: чи потрібен кар'єрний радник ЗЗСО. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: Збірник матеріалів XI Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті Бориса Олексійовича Федоришина* (с. 143-148). Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. <http://ipood.com.ua/e-library/programi-i-zbirniki-materialiv/proforntacya-stan--perspektivi-rozvitku-2021-zbirnik-tez/>

11. Шевенко, А. М. (2021) Профорієнтаційний компонент у змісті сучасного підручника. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу, Київ, 26 серпня* (с. 130-133). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Наукові праці, які додатково відображають результати дослідження:

12. Шевенко, А. М. (2013). Соціально-психологічний супровід професійного самовизначення учнів. *Практичний психолог: школа / Гол. редактор Т. Л. Гурковська* (Вип. 11., с. 30-37). Київ: «МЦФЕР-Україна».

АНОТАЦІЇ

Шевенко А. М. Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. – Київ, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретичному та емпіричному визначенню впливу рівнів сформованості професійного самовизначення старшокласників на їх особистісне зростання. Визначено *критерії та показники* сформованості професійного самовизначення старшокласників. Представлено модель цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання.

Результати констатувального експерименту показали, що переважна більшість старшокласників знаходиться на середньому рівні, що відповідає формальному професійному самовизначенню. Встановлено кореляційні зв'язки між професійним самовизначенням та особистісним зростанням старшокласників.

Розроблено та апробовано комплексну навчально-розвивальну програму цілеспрямованого професійного самовизначення старшокласників як чинника особистісного зростання. Доведено ефективність використання програми позитивною динамікою змін у показниках компонентів особистісного зростання старшокласників.

Ключові слова: старшокласники, професійне самовизначення, цілеспрямоване професійне самовизначення, самопізнання, ціннісно-сміслові орієнтації, професійно-ціннісні орієнтації, моделювання професійного «Я», особистісне зростання, профорієнтаційний простір.

Шевенко А. Н. Профессиональное самоопределение старшекласников как причина личностного роста. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна Национальной академии педагогических наук Украины. – Киев, 2021.

Диссертационное исследование посвящено теоретическому и эмпирическому определению воздействия уровней сформированности профессионального самоопределения старшекласников на их личностный рост. Определены критерии, показатели формирования профессионального самоопределения старшекласников. Представлено модель целенаправленного профессионального самоопределения старшекласников, которое способствует их личностному росту.

Результаты констатирующего эксперимента показали, что подавляющее большинство старшеклассников находится на среднем уровне, что соответствует формальному профессиональному самоопределению. Установлено корреляционные связи между профессиональным самоопределением и личностным ростом старшеклассников.

Разработано и апробировано комплексную обучающе-развивающую программу целенаправленного профессионального самоопределения старшеклассников, что будет причиной личностного роста. Доказана эффективность использования программы позитивной динамикой изменений показателей компонентов личностного роста старшеклассников.

Ключевые слова: старшеклассники, профессиональное самоопределение, целенаправленное профессиональное самоопределение, самопознание, ценностно-смысловые ориентации, профессионально-ценностные ориентации, моделирование профессионального «Я», личностный рост, профориентационное пространство.

Shevenko A. N. Professional self-determination of high school students as a factor of personal growth. – On the rights of the manuscript.

The dissertation in for the competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Kyiv, 2021.

The dissertation research is devoted to the theoretical and empirical determination of the influence of the levels of professional self - determination of high school students on personal growth. The theoretical analysis of scientific approaches to studying the problem of professional self - determination of high school students is carried out in the work. A theoretical analysis of scientific research in domestic and foreign literature on the impact of professional self-determination of high school students on their personal growth. The concepts of «purposeful professional self-determination», «personal growth», «career guidance space» are revealed. The peculiarities of the influence of professional self-determination on personal growth are determined. Criteria, indicators, levels of professional self-determination of high school students and conditions conducive to their personal growth are determined.

The model of purposeful professional self-determination of high school students as a factor of personal growth is presented. The cognitive-reflexive component involves the involvement of high school students in active self-knowledge, the result of which is a thorough knowledge of their own individual-typological features, understanding of strengths and ways to use them successfully, constant interest in choosing a profession. The value-semantic component ensures the formation of high school students' values of labor and values of growth, the presence of a stable desire for self-improvement. The behavioral modeling component involves the awareness of high school students of the responsibility for

choosing a future profession, the ability to make informed decisions, readiness to model a professional «I». The determinants are the process of self-knowledge, the formation of professional and value orientations, the creation of the image of a professional «I». Determinants affect the components and through their development is the professional self-determination of high school students. Personal growth also has three components. The first component is intellectually creative, the criterion is self-acceptance, the indicators are self-understanding, self-worth, autosympathy. The second motivating and activating component, the criterion is the acceptance of the values of growth, the indicators are the value of qualitative change, self-improvement, exit from the comfort zone. The third regulatory-volitional component has the criterion of conscious regulation of behavior, its indicators are freedom of choice, decision-making, integrity of behavior.

At the ascertaining stage the results of research of levels of formation of components of professional self-determination (passive-situational, formal, consciously-purposeful) and personal growth of senior pupils (low, average, high) are presented. The results of the observational experiment showed that the vast majority of high school students are at the middle level, which corresponds to formal professional self-determination. Correlations have been established between professional self-determination and personal growth of high school students. A comprehensive educational and developmental program of purposeful professional self-determination of high school students as a factor of personal growth has been developed and tested. The effectiveness of using the program by the positive dynamics of changes in the indicators of the components of personal growth of high school students is proved.

Key words: high school students, professional self-determination, purposeful professional self-determination, self-knowledge, value-semantic orientations, professional and value orientations, modeling of professional «I», personal growth, career guidance space.